

УПРАВЛЕНИЕ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ, КУЛЬТУРЫ
И ПО ДЕЛАМ МОЛОДЕЖИ ВИТЕБСКОГО ОБЛИСПОЛКОМА
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ «ВИТЕБСКАЯ ОБЛАСТНАЯ
БИБЛИОТЕКА ИМЕНИ В. И. ЛЕНИНА»
УЧРЕЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ «ВИТЕБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ П. М. МАШЕРОВА»
КАФЕДРА ИСТОРИИ БЕЛАРУСИ

КНИЖНОЕ НАСЛЕДИЕ

А. П. САПУНОВА

МАТЕРИАЛЫ

*республиканской научно-практической
конференции к юбилеям издания А. П. Сапуновым книг
«Витебская старина» (т. 1, 1883)
и «Река Западная Двина» (1893)*

23 декабря 2013 г.

Минск 2014

ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ ПОДВИНЬЯ. ЦЕРКОВНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ

В. В. Бараненка (Мінск)

КАМПАНИЯ ПА ВЯРТАННІ ПРАВАСЛАЎНЫХ ХРАМАЎ У 1930 г. (НА ПРЫКЛАДЗЕ ВІЦЕБСКОЙ АКРУГІ)

Курс на рэзкае фарсіраванне тэмпай калектывізацыі быў узяты пасля лістападаўскага (1929 г.) Пленума ЦК УКП(б). У палітычнай барацьбе прыхільнікі новай эканамічнай палітыкі пацярпелі паразу. Узяты курс на суцэльную калектывізацыю не мог абысціся без сілавых метадаў. У вёскі накіроўваліся групы ўпаўнаважаных, якія дзейнічалі рознымі метадамі: ад агітацыі і ўгаворванняў да пагроз і арыштаў. На пачатку правядзення калектывізацыі ўзмацніўся кантроль з боку Аб'яднанага дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення за ўсімі працэсамі, звязанымі з рэлігійным жыццём грамадства.

Падпарадкаванне вёскі і атрыманне з яе сродкаў для патрэб індустрыялізацыі толькі адна з прычын калектывізацыі. Для стварэння таталітарнай дзяржаўнай сістэмы была патрэбна адпаведная сацыяльная база. У асноўным сялянства было супраць згортвання НЭПа. Таму большасць рэпрэсій падчас калектывізацыі была накіравана супраць значнай часткі насельніцтва вёскі.

Дадзеная барацьба ішла і па ідэалагічнай лініі. Рэлігія была фактарам, які аб'ядноўваў сялянства, адной з умоваў яго самасвядомасці як адзінага сацыяльнага пласта. Без разбурэння рэлігійнасці немагчыма было знішчыць сялянства як самастойную частку грамадства. Менавіта на Рускую Праваслаўную Царкву прыйшоўся асноўны ўдар бязбожнай улады, як на найбольш распаўсюджаную канфесію на тэрыторыі БССР. І не выпадкова Е. Яраслаўскі адносіў пераможнае завяршэнне наступу на царкву да таго ж часу, калі планавалася канчатковая калектывізацыя ўсіх пакінутых аднаасобных гаспадарак – да канца 1930-х гг.

Для будучага камуністычнага грамадства быў патрэбны новы чалавек з новай сістэмай каштоўнасцяў, у якой рэлігія адсутнічала.

Надыходзіць працяглы этап сістэматычных ганенняў не толькі на праваслаўную царкву, але і на ўсе канфесіі ў СССР. Згодна з ідэяй, якую выказаў І. В. Сталін, класавая барацьба павялічваецца па меры будаўніцтва сацыялізму і камунізму. На яго думку, “продвижение к социализму не может

не вести к сопротивлению эксплуататорских элементов этому продвижению, а сопротивление эксплуататоров не может не вести к неизбежному обострению классовой борьбы” [14, с. 172].

3 сярэдзіны 1929 г. правядзенне палітыкі калектывізацыі на тэрыторыі БССР значна актывізавалася, акрамя эканамічных метадаў пачалі ўжывацца метады адміністрацыйнага прымусу. З 1 чэрвеня да канца снежня колькасць калектывізаваных сялянскіх гаспадарак павялічылася з 12,9 тыс. да 165,3 тыс., а працэнт калектывізацыі ўзрос з 1,4 да 20,9 [6, с. 18]. Па Віцебскай акрузе на кастрычнік 1929 г. налічвалася 237 калгасаў [5, с. 48].

Як вядома, да эксплуатацыйнага, паводле дактрыны марксізму-ленінізму, адносілася і духавенства. У першую чаргу гэта выявілася ў закрыцці храмаў, не зважаючы на тое, да якой царкоўнай плыні яны належалі. Так, калі да рэвалюцыі ў Віцебску і ў Віцебскай епархіі (без уліку Полацкай акругі) было адпаведна 31 і 124 храмы, то на 15 сакавіка 1929 г. колькасць цэркваў складала адпаведна 20 і 116 [4, арк. 162].

Падчас кампаніі па закрыцці храмаў вялікая частка закрытых цэркваў была проста разгромлена, запасныя Святыя Дары часта раскідваліся па падлозе і папіраліся нагамі, антымінсы рваліся на шматлікія кавалкі, посуд, начынне, уборы рабаваліся, а кнігі і абразы знішчаліся на месцы. Святарства закрытых цэркваў знаходзілася ў турмах, ссылах, на прымусовай рабоце, некаторыя беглі, ніхто не прымаў сан [2].

У цэлым па Віцебскай акрузе ў выніку адмовы саміх веруючых было закрыта 7 храмаў, адміністрацыйным шляхам – 11, па прычыне адсутнасці святароў – 100. Дзейнічала толькі 2 праваслаўныя храмы ў Гарадоцкім і Межанскім раёнах. Са 120 цэркваў, якія не функцыянавалі, 71 не выкарыстоўвалася, 12 – перададзены пад клубы, 35 – выкарыстоўваліся для захоўвання збожжа, 4 – перададзены калгасам і выкарыстоўваліся для іх патрэб [3, арк. 338]. Такім чынам, да пачатку 1930 г. з 155 цэркваў, якія былі ў Віцебскай акрузе да рэвалюцыі, функцыянавалі толькі 14 (па іншых звестках – 12) [12, с. 8].

2 сакавіка 1930 г. у газеце «Праўда» быў надрукаваны артыкул І. В. Сталіна «Галавакружэнне ад поспехаў». Першы генеральны сакратар ЦК У КП(б) звяртаў увагу на правядзенне калектывізацыі, а менавіта на «перагібы на месцах», якія нібыта былі памылкамі мясцовых улад [13, с. 191–199].

Для паспешнага выпраўлення становішча ў БССР былі прызнаны некаторыя з дапушчаных памылак. У пастанове ЦК КП(б)Б «Аб калектывізацыі», прынятай 17 красавіка 1930 г., адзначаўся небальшавіцкі падыход да сярдняка. У дакуменце была зроблена спроба апраўдаць рашэнні студзенскага (1930 г.) Пленума ЦК КП(б)Б аб фарсіраванні калектывізацыі. Ва ўсіх перагібах абвінавачваліся мясцовыя партыйныя арганізацыі, у першую чаргу Мазырскай, Магілёўскай, Віцебскай акруг [7, с. 243–247].

Колькасць калгасаў на тэрыторыі Беларусі рэзка зменшылася: калі да сакавіка 1930 г. па рэспубліцы было створана 3665, то да чэрвеня іх колькасць скарацілася да 3021. Ад калектыўных формаў выдзення гаспадаркі адмовіліся 370,2 тыс. сялянскіх гаспадарак, або 48,9%. Працэнт калектывізацыі паменшыўся з 58 да 11,1 [1, с. 38–39], на тэрыторыі Віцебскай акругі з 66,2 да 12,3 [5, с. 48].

Падчас правядзення кампаніі па закрыцці храмаў таксама мелі месца так званыя перагібы. Шматлікія цэрквы падвяргаліся спусташэнню. Выломваліся дарагія іканастасы, спальваліся і ламаліся абразы і г. д. Такія выпадкі былі зафіксаваны ў мястэчках Астроўна, Старое Сяло Віцебскага раёна; Мішневічы і Роўнае Сіроцінскага раёна; Новікі Бешанковіцкага раёна; Веляшкewічы Лёзненскага раёна; Віроўля, Балецк, Обаль, Футравае, Халамер’е Гарадоцкага раёна і інш. Характэрна тое, што падчас адваротнага руху за адкрыццё цэркваў веруючыя сталі патрабаваць тлумачэнняў ад вінаватых у іх разгроме. У адказ на гэтыя патрабаванні пераважна ўсе нізавыя працаўнікі тлумачылі, што яны не вінаватыя, што іх прымушалі гэта рабіць зверху [4, арк. 163].

Арыштаваны 24 сакавіка 1931 г. архіепіскап Мікалай (Пакроўскі) так сведчыў пра падзеі тых гадоў: «...Частка закрытых сельскіх цэркваў разгромлена, званы зняты і вывезены, алтары апаганены, святыя сасуды і царкоўная маёмасць раскрадзены, іканастасы разламаны і раскіданы, святары закрытых прыхадскіх цэркваў ці трымаюцца ў турмах, ці знаходзяцца ў ссылках, іншыя знаходзяцца на цяжкіх прымусовых работах. З адбыўшых пакаранне ніводны не вярнуўся ў прыход» [8, с. 28].

Кампанія па закрыцці храмаў выклікала хвалю пратэстаў з боку насельніцтва. Магчыма, такі рэзкі ўсплеск рэлігійнай актыўнасці быў выкліканы незадаволенасцю сялян палітыкай органаў савецкай улады ў цэлым і калектывізацыяй у прыватнасці. У архіўных дакументах зафіксаваны шматлікія патрабаванні веруючага насельніцтва вярнуць закрытыя храмы. З данясення акруговага аддзела ДПУ Віцебскаму акруговаму аддзелу партыі пра маральна-палітычнае становішча ў акрузе зазначаецца, што у найвялікшай ступені рух за адкрыццё цэркваў быў распаўсюджаны ў Лёзненскім раёне. Ініцыятарамі гэтага руху ў большасці выпадкаў з’яўляліся былыя «царкоўнікі» (царкоўны стараста, вартавыя, члены царкоўных саветаў і іх блізкія) і заможныя сяляне. Яны, па меркаванні партыйных работнікаў, выкарыстоўвалі веруючае насельніцтва для сваёй антысавецкай барацьбы. У некаторых сельскіх саветах праходзіў збор подпісаў для рэгістрацыі царкоўна-прыходскіх абшчын з мэтай адкрыцця царквы [3, арк. 364]. Масавы характар гэты рух набыў у Сіроцінскім раёне, дзе не засталася ніводнага праваслаўнага прыхода. Нярэдка збор подпісаў арганізоўваўся непасрэдна на кірмашовым пляцы. У гэтым руху бралі ўдзел розныя пласты насельніцтва як заможнага, так і бядняцка-серадняцкага, асабліва важную ролю адыгрывалі жанчыны.

Для таго каб вярнуць закрытыя храмы, веруючыя выкарыстоўвалі розныя метады: нелегальныя сходы (досыць шматлікія – ад 300 да 600 чалавек), звароты ў сельсаветы і раённыя выканаўчыя камітэты. У асобных выпадках, жадаючы вярнуць царкву, сяляне нават пагражалі мясцовым партыйным кіраўнікам. Так, 12 сакавіка 1930 г. у с. Веляшкевічы Лёзненскага раёна натоўп у колькасці каля 500 чалавек амаль не забіў настаўніка і рабочых, якія перабудоўвалі царкву пад клуб. Яны патрабавалі ад сельсавета вяртання царквы і пакарання тых працаўнікоў, якія выступалі на сходзе за закрыццё цэркваў, а таксама і тых, хто працаваў рабочымі ў царкве па ўладкаванні сцэны. Гэты ж натоўп людзей разагнаў усіх працаўнікоў сельсавета і іншых актывістаў, калгаснікаў, разламаў дзверы, зайшоў унутр, зламаў тое, што было зроблена рабочымі, пасек сякерамі кажухі рабочых, валёнкі, паламаў інструменты і потым пачаў збіваць палкамі тых сялян, якія згаджаліся на сходах аб адняцці царквы ад веруючых [9, арк. 134]. У выніку гэтага ў некаторых раёнах Віцебскай акругі (Віцебскім, Сіроцінскім) мясцовыя ўлады змушаны былі вярнуць цэрквы.

Новая хваля рэлігійнай актыўнасці назіралася ў сувязі з надыходам Вялікадня. У адрозненне ад папярэдніх гадоў было зафіксавана актыўнае наведванне цэркваў веруючымі. У Высачанскай царкве падчас начной службы 23 красавіка 1930 г. прысутнічала каля 3000 чалавек [3, арк. 415], у Віцебскай Сямёнаўскай – 300 [3, арк. 417]. У сельскай мясцовасці, дзе цэрквы былі закрыты, вернікі збіралі грошы на дарогу для дэлегатаў, якія запрасілі б святара правесці службу ў велікодныя святы. Нярэдка ў гэтыя дні сяляне збіраліся каля цэркваў. Напрыклад, у тым жа 1930 г. у г. Сянно з’ехаліся людзі не толькі з блізкіх вёсак, але і з Віцебскага і Чашніцкага раёнаў.

Узмацніўся рух за вяртанне культавых будынкаў. Калі раней ён быў распаўсюджаны ў Лёзненскім, Віцебскім і Сіроцінскім раёнах, то зараз таксама ім былі ахоплены Гарадоцкі і Бешанковіцкі раёны. Там, дзе цэрквы былі вернуты, святары нават прад’яўлялі іскі сельсаветам за пашкоджанне царкоўнай маёмасці. Не жадаючы абстрааць сітуацыю, кіраўніцтвам БССР было дадзена распараджэнне ў некаторых месцах не перашкаджаць веруючым карыстацца тымі цэрквамі, аб зачыненні якіх няма пастановы ЦВК.

Аднак адкрыццю новых храмаў заміналі супрацоўнікі ДПУ. Так, у Балецкім прыходзе Гарадоцкага раёна пачаўся рух за адкрыццё царквы, кіраўнікамі якога былі былыя члены царкоўна-прыходскага савета. Там на месцы было праведзена некалькі сходаў вернікаў. Дазнаўшыся пра гэта, райкам вырашыў узяць ініцыятыву ў свае рукі для таго, каб не застацца ў хвасце руху. З боку Віцебскага акружнага аддзела ДПУ былі прызначаны наогул супраць такой пастаноўкі пытанні і, у прыватнасці, супраць адкрыцця гэтай царквы. Усё ж райкам накіраваў туды двух членаў на адзін са сходаў вернікаў, які быў скліканы без дазволу адміністрацыйнай часткі. На гэтым сходзе

па ініцыятыве члена райкама было абрана 12 упаўнаважаных ад вернікаў, з якімі яны вырашылі пытанне аб адкрыцці царквы. Адначасова з гэтым ДПУ вяло працу па раскладанні гэтага руху. Напрыклад, супрацоўнікі ДПУ дамагліся далучэння групы веруючых да Гарадоцкай царквы, не адкрываючы царквы ў Балецку, патлумачыўшы гэта тым, што адлегласць да Гарадка не перавышала 6 км [4, арк. 162].

У 1930 г. улады пайшлі на частковыя ўступкі ў адносінах да духавенства і веруючых. Так, памочнік кіраўніка ДПУ Беларускай ваеннай акругі дакладваў аб неабходнасці выпраўлення некаторых искривлений на месцах: «Здзейсніць праверку малітоўных дамоў, зачыненых у стыхійным парадку без зацвярджэння цэнтральнымі органамі, прыняўшы меры па вяртанні вернікам тых дамоў, якія былі закрытыя без згоды насельніцтва, і ў стаўленні якіх вернікі працягваюць настойваць на адкрыцці... Вяртанне афармляць толькі пасля безвыніковасці тлумачальнай працы; выкарыстоўваючы і ў далейшым падатковы прэс на служак культу ў барацьбе з рэлігіяй, даць дырэктыву фінансавым органам пра больш рэальнае вылічэнне прыбытковасці служак культу і ўсталяванні ставак падаткаў, адпаведна з прыбытковасцю; даць дырэктыву фінансавым органам аб разглядзе апеляцый царкоўнікаў, відавочна пераабкладзеных, зменшыўшы падаткі да рэальных магчымасцяў іх выплаты...» [10, арк. 6].

У тых раёнах, дзе не было ніводнай дзеючай царквы, быў атрыманы давол на рэгістрацыю некаторых прыходаў. У выніку чаго за год адкрыліся са штатам духавенства 20 храмаў і абслугоўваліся гэтым жа духавенствам са здзяйсненнем набажэнства больш за 80 храмаў. Епархія мела пяць благачынняў: Віцебскае, Гарадоцкае, Лёзненскае, Суражскае і Бешанковіцкае [11, арк. 1].

Такім чынам, адступленне мясцовых улад у развязанай кампаніі па арганізацыі калгасаў, зробленае пасля сталінскага артыкула, і практыка вяртання храмаў, як часовае адступленне ў рэлігійнай палітыцы ўзаемазвязаны.

Акруговыя і раённыя ўлады ўлічвалі сталінскія ўказанні аб «перагібах на месцах» і збольшага выпраўлялі гэтыя перагібы як у калгасным будаўніцтве, так і ў рэлігійнай палітыцы. Аднак у апошнім выпадку – пад ціскам веруючых. Дадзеныя патрабаванні праяўляліся ў розных формах: збор подпісаў, нелегальныя сходы (досыць шматлікія – ад 300 да 600 чалавек), звароты ў сельсаветы і раённыя выканаўчыя камітэты. У асобных выпадках, жадаючы вярнуць царкву, сяляне нават пагражалі мясцовым партыйным кіраўнікам. Апошнія, у сваю чаргу, у шмалікіх выпадках тлумачылі свае ўчынкi прымусам вышэйшых дзяржаўных органаў.

У выніку выступленняў дзяржаўная ўлада хоць і зрабіла пэўныя ўступкі, аднак нязначныя: веруючы дамагліся адкрыцця толькі 20 храмаў, што складала 16,67% ад закрытых храмаў. Гэта акалічнасць тлумачыцца тым,

што, нягледзячы на пэўны ўздым праваслаўнага насельніцтва, дзяржаўная ўлада па-ранейшаму не збіралася змяняць сваю палітыку ў адносінах да рэлігіі.

ЛІТАРАТУРА

1. **Врублевский, А. П.** Из истории репрессий против белорусского крестьянства, 1929–1934 гг. / А. П. Врублевский, Т. С. Протьюко ; под ред. М. П. Костюка. – Минск : Наука і тэхніка, 1992. – 144 с.
2. **Горидовец, В.** Жизнеописание архиепископа Николая (Покровского) / В. Горидовец // Полоцко-Витебская епархия [Электронный ресурс] : статистические сведения о духовенстве и приходах (1861–1990). – Режим доступа: <http://www.witebsk.orthodoxy.ru/i2/saint/st/pokrovskijn.html>. – Дата доступа: 11.12. 2013.
3. **Дзяржаўны** архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 10050-п. – Воп. 1. – Спр. 747.
4. **Дзяржаўны** архіў Віцебскай вобласці. – Фонд 10051-п. – Воп. 1. – Спр. 809.
5. **Дианова, Т. Б.** Сплошная коллективизация сельского хозяйства на Витебщине : итоги и уроки / Т. Б. Дианова // Организационно-правовые аспекты инновационного развития АПК. – Минск, 2007. – С. 46–49.
6. **Калектывізацыя** // Энциклопедия гісторыі Беларусі : у 6 т. / гал. рэд. Г. П. Пашкоў. – Мінск, 1997. – Т. 4 : Кадэты–Ляшчэня. – С. 17–22.
7. **КП** Белоруссии. Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК : в 6 т. / Ин-т истории партии при ЦК КПБ, фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – Минск : Беларусь, 1983–1987. – Т. 2 : 1928–1932 / под ред. В. И. Бровикова [и др.]. – 1984. – 511 с.
8. **Криванос, Ф.** Очерк из истории Витебска 20–30-х гг. XX ст. / Фонд Криванос // Витебские епархиальные ведомости. – 2001. – № 1. – С. 23–29.
9. **Нацыяльны** архіў Рэспублікі Беларусь. – Фонд 4-п. – Воп. 1. – Спр. 4592.
10. **Нацыяльны** архіў Рэспублікі Беларусь. – Фонд 4-п. – Воп. 1. – Спр. 5030.
11. **Нацыянальны** гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь. – Фонд 2786. – Воп. 1. – Спр. 467.
12. **Православная** церковь на Витебщине (1918–1991) : док. и материалы / сост. В. П. Коханко [и др.]. – Минск : Нац. архив Респ. Беларусь, 2006. – 365 с.
13. **Сталин, И. В.** Головокружение от успехов (к вопросам колхозного движения) / И. В. Сталин // Сочинения : в 13 т. / И. В. Сталин. – Москва, 1949. – Т. 12 : 1929 – июнь 1930. – С. 191–199.
14. **Сталин, И. В.** Об индустриализации и хлебной проблеме : (речь 9 июля 1928 г.) / И. В. Сталин // Сочинения : в 13 т. / И. В. Сталин. – Москва, 1949. – Т. 11 : 1928 – март 1929. – С. 157–187.